

Stinas

artiklar 32

INNEHÅLL

3-9 Sápmi

10-14 Fotografiets historia

15 Ljudinspelning

16-19 Filmens historia

20 Johan Nyberg

21 Visste du att...?

22-23 Neuropsykiatri

23-25 Dopamin

26 Serotonin

27 Efterforskning av försvunna personer

28-29 Elektricitetens historia

30-31 Hispania, Hispaniola, Iberiska halvön

32-33 Vindruvor

34 Skicka sms eller ringa?

35 "Förlorad" kontinent hittad i Sydostasien

Sápmi

Sápmi/Sábme/Sábmie/ Saepmie

Ordet ”same” är en härledning från Sápmi, som både betecknar det geografiska området där samerna traditionellt har bott och själva folket. Sápmi betyder alltså både Sameland och samefolket.

Samerna bor i 4 länder; Ryssland, Finland, Norge och Sverige. Detta stora landområde kallas för Sápmi.

Sápmi breder ut sig över hela den norra delen av Nordkalotten, från ryska Kolahalvön i öster till Dalarna i söder.

Fångstgropsystem, boplatser, keramik, gravskick, hällmålningar och offerplatser vittnar om våra förfäders liv i norra Skandinavien. Små grupper av ett jägar- och samlarfolk vandrade in och bosatte sig efter kusterna när inlandsisen började smälta för över 10 000 år sedan. Människorna överlevde på jakt och fiske.

Det första skrivna dokumentet om samerna är från 98 e. Kr. då en romersk historieskrivare berättar om ett jägarfolk i norr som går klädda i päls och lever i harmoni med naturen.

Varifrån kom samerna?

Ingen vet. De har alltid funnits här.
Samerna – ett urfolk

Samerna är ett av världens ursprungsfolk och det enda urfolket i Europa.

Gemensamt för världens urfolk är att de levt på samma plats genom historien, före det att länderna koloniserats.

De har en egen kultur, eget språk och egna sedvänjor som skiljer sig från samhället runtomkring.

Ett urfolk har ett folkrättsligt skydd genom t. ex. internationella konventioner som FN och Europarådet antagit och som Sverige anslutit sig till.

Ett urfolk har rätt att bevara sin kultur. Ett folk har också politiska rättigheter och samerna omnämns numera som ett eget folk i Sveriges grundlag.

100 000 eller fler i Sápmi En vanlig uppskattning är att det finns ca 100.000 samer i Sápmi. Några etniska folkräkningar görs inte i Norden och därför är siffrorna uppskattningar.

Hur många som själva identifierar sig som samer är svårt att veta. Det här är ungefärliga siffror över antalet samer:

- 20 000–40 000 i Sverige
- 50 000–65 000 i Norge
- ca 8 000 i Finland
- ca 2 000 i Ryssland

Vem är same?

I sametingslagen finns en definition på vem som är same.

Inför varje val till Sametinget upprättas en samisk röstlängd. Rätten att bli upptagen i röstlängden och därmed ha rösträtt har du på samma grunder.

Om du uppfattar dig som same och har eller har haft samiska som språk hemma.

Det går också bra om dina föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet

eller

om du har en förälder som är upptagen i röstlängden. Utan att Länsstyrelsen därefter beslutat annat.

Inför valet till Sametinget 2021 var 9 226 personer inskrivna i röstlängden. Man måste vara 18 år för att få anmäla sig.

Identitet

I stora drag kan man säga att det dels handlar om ens ursprung, dels om ens uppväxt och så individens eget val. Om man har samiska förfäder men inte själv uppfattar sig som same eller vill vara same, så är man inte same. Å andra sidan kan man även ha dubbla identiteter: T. ex. kan man vara både same och svensk och växla i olika sammanhang.

I tidigare lagar uttryckte staten att endast de som hade renar och ägnade sig åt renskötsel var samer. Det innebär att stora grupper blev utdefinierade.

Sedan Sametingslagens tillkomst är det nu språket som är identitetsmärkande.

Tidig samisk fångstbefolkning

Specialister som hade stor kunskap om djurens beteende och egenskaper.

Bytesdjurens vanor och vandringar var avgörande för hur landskapet brukades.

Olika resurser nyttjades under olika årstider.

Boplatserna låg gärna nära sjöar och vattendrag där det alltid fanns tillgång till färsk fisk och där det var enkelt att färdas.

Allt eftersom tamrenen fick allt större betydelse förändrades bosättningsmönstret.

Boplatserna utefter vattendragen övergavs och renens behov och vandringar efter bete styrde vart man uppehöll sig. För tamrenskötselns boplatser fanns vissa naturgivna förutsättningar.

En vår-sommarboplatz krävde t. ex., förutom tillgång till bra bete, virke till byggnader och ren-gården, ved, färskt vatten, torra backar att bygga på, bra utsikt och antingen en kallkälla eller en lättgrävd backe att förvara mjölkkgagnarna i.

Tamrenskötseln

Hade sitt ursprung i att vildrenar fångades in och tämjdes för att användas som lockdjur vid vildrenjakt och som last- och dragdjur. Från att hålla endast ett litet antal tama renar var övergången till fullt utvecklad tamrenskötsel glidande.

Mest ”utvecklad” var tamrenskötseln under 1600–1800-talen. Det som främst karaktäriserade tamrenskötseln, eller rennomadismen, var mjölkning av renkorna.

Man mjölkade från midsommar och till sent på hösten. Mjölkningen var arbetsintensiv och alla familjemedlemmar var engagerade. Under en sommar användes flera renvallar som man växlade mellan. Ibland mjölkade man på uddar i sjöarna eller på snöfläckar i högfjällen.

Fjällsamerna

Flyttade med renarna från skog eller kust till fjäll i ett årligen återkommande mönster.

Höst- och vårvisten låg i fjällbjörk-skogen inte långt från trädgränsen. Dit återkom man varje år. Där bodde man oftast i torvkåtor och där lämnade man ägodelar som inte behövdes under resten av året.

Vintern tillbringades på skogslandet eller vid kusten.

Antingen använde man tältkåtor eller också hyrde man in sig hos bönderna.

Under sommaren flyttade man högre upp mot kalvfället med närhet till snöfläckar där renen fick svalka och skydd för insekter.

I sommarvistet bodde man vanligen i tältkåtor som var lätta och snabba att flytta.

Skogssamerna hade inte lika långa flyttvägar som fjällsamerna, men även de hade årstidsbundna flyttningar.

Förändringar i renskötseln Liksom samhällsutvecklingen i övrigt under 1900-talet har det samiska bosättningsmönstret åter förändrats. Tekniska hjälpmedel gör det möjligt för renskötar att vara bofasta större delen av året och många renskötarfamiljer bor i större samhällen. Även dagens utbredda renskötsel lämnar spår efter sig, kanske inte lika diskreta som tamrenskötseln och fångstsamhället, men ändå beståndsdelar i det samiska kulturlandskapet. På samma sätt har samiska nybyggen och småjordbruk liksom yrkesfiskare avsatt sina spår.

Det samiska kulturarvet består inte bara av fysiska lämningar. Minst lika viktigt är det s. k. immateriella kulturarvet, d. v. s. allt det som inte lämnar några synliga spår efter sig. Fångst och fiske, bärplockning, barkning av skinn (beredning med hjälp av bark) och insamling av växter hade sina ställen.

Landskapet hade material till skidor, redskap och husgeråd.

Alla berättelser och traditioner, alla viktiga platser, de gamla namnen på fjäll och myrar, alla människor som nyttjat markerna – alla är lika värdefulla beståndsdelar i det samiska kulturlandskapet.

Allt hänger ihop och för att spåren ska kunna tolkas och förstås måste de sättas in i sitt rätta sammanhang.

Jojken minnets tradition

Den gamla samiska sångstilen utgör den äldsta musikformen i Europa, sägs det. Jojken har inte alltid varit uppskattad som musikform.

Det fanns en tid när den inte ens kallades musik.

”Jojkning är en konst att minnas. Somliga minnas i hat och minnas i kärlek, och andra minnas i sorg. Dessa sånger begagnas också om vissa trakter och om djur, om vargen och renen och vildrenen.” (Johan Turi 1917)

Jojkandet är det samiska sättet att sjunga. Det västerländska sättet att sjunga heter på samiska lavlodh.

Kyrkan har betraktat jojk som trolldomskonst ända fram till våra dagar. 1609 meddelar den dansk-norska kungen Christian IV att den som utövar samiska trolldomskonster ska dömas till döden. Fortfarande lever människor som anser att man inte ska jojka i en kyrka.

Många samer har inte heller lärt sig jojka, eftersom det har setts som syndigt.

Social funktion

Personjojken är den del av traditionen som klarat sig bäst i mötet med den västerländska kulturen (Jon Henrik Fjällgren har i tv framfört Daniels jojk). Förr i tiden hade varje människa en jojk. De flesta har flera, som utvecklas samtidigt som människan växer och utvecklar sin personlighet.

Man kan jojka döda släktingar, glömda platser och dramatiska händelser, för att de inte ska försvinna ur den gemensamma minnesbanken.

När det uppstår en konflikt mellan 2 personer, kan man uttrycka frustration genom att lägga in nedvärderande strofer i motpartens jojk. På samma sätt kan man uttrycka tillgivenhet genom att jojka den man håller kär.

Jojkens dialekter

Inom det samiska området finns 3 huvudsakliga jojkdialekter.

Den sydsamiska jojken kallas vuollie.

Nordsamerna kallar sin jojk för luohiti.

Skoltsamerna i den östligaste delen av samernas bosättningsområde, har en egen tradition som kallas leu'dd.

De samerna jojkar inte.

De leu'ddar.

Jojkens filosofi

Den samiska världsåskådningen utgår från den gamla naturreligionen.

Med jojken skapas en känslomässig

förbindelse mellan människa, djur och natur.

Man jojkar inte om något, som man gör när man sjunger. Man säger att man jojkar något. Då blir man en del av det man jojkar.

En flagga – ett folk

Det samiska folket bor i 4 länder och har ingen egen nationalstat, men den samiska flaggan har vajat i Norge, Finland, Ryssland och Sverige sedan 1986. Då godkändes den av av det Nordiska Samerådet vid en konferens i Åre.

Flaggan är formgiven av Astrid Båhl från Skibotn, Norge och varken färger eller symboler är någon slump.

Cirkeln är en symbol för både solen och månen. Solringen är röd och månringen är blå.

Flaggans färger, röd, blå, grön och gul kommer från den traditionella samiska dräkten, kolten.

Samiska flaggdagar

1992 beslutade den Nordiska Samekonferensen i Helsingfors vilka dagar som är officiella flaggdagar för samerna. Efter det har de utökats.

I det samiska området i Sverige flaggar många kommuner med både den samiska och den svenska flaggan.

6 februari – Samernas nationaldag som firas till minne av det första landsmötet i Trondheim 1917

2 mars – invigningen av det nya sametinget i Finland 1996

25 mars – Maria bebådelsedag, en traditionell samisk helgdag

Midsommardagen som en officiell helgdag

9 augusti – FN:s internationella ur-folksdag

15 augusti – Den samiska flaggan antogs den här dagen 1986

18 augusti – Samerådet grundades den här dagen 1956

26 augusti – Sametinget i Sverige invigdes den här dagen 1993

9 oktober – Sametinget i Norge grundades den här dagen 1989

9 november – Delegationen för samiska frågor grundades i Finland 1973

15 november – Isak Sabas födelsedag 1875. Han skrev texten till samernas nationalsång

29 november – Elsa Laula Renbergs födelsedag

Den traditionella dräkten

Kallas kolt. Den är en etnisk markör och mycket personlig.

Den visar vem man är och varifrån man kommer.

Den är en viktig sammanhållande symbol som mest bärs vid festliga tillfällen och högtider.

Samiska kulturlandskapet

Ofta får vi höra att vår fjällkedja är Europas sista vildmark, ett naturlandskap opåverkat av människan.

Men så är det förstås inte.

Överallt finns spår efter människors aktiviteter.

Fjällen har nyttjats av människan sedan inlandsisen smälte.

Framförallt är det ett samiskt kulturlandskap, ett storskaligt beteslandskap präglat av många århundradens renbete.

Det samiska kulturlandskapet är för många ett okänt landskap trots att det omfattar stora delar av norra Sveriges yta. Det är inte så konstigt, för även om landskapet innehåller mängder av mänskliga spår så är de diskreta och försiktiga.

De material som längre tillbaka användes till byggnader, rengården och redskap var naturens egna och har sakta återgått därifrån de kom.

Det samiska samhället har inte varit statiskt utan dynamiskt i både tid och rum och har genomgått flera genomgripande strukturomvandlingar.

Förhållandet mellan landskap, människa och ren har varit centralt oavsett om ekonomin har baserats på vildrenfångst eller renskötsel.

Landskapet har satt ramar för djur och människor samtidigt som det är i landskapet som alla aktiviteter har försiggått.

Från att ha varit jägare och samlare övergick många samer till att bli tamrenskötare.

Nästa stora förändring skedde under början av 1900-talet när tamrenskötseln ersattes av storskalig extensiv renskötsel.

Samiska kulturlämningar är ett samlingsnamn för många olika lämningar från vitt skilda tider. Hur landskapet har nyttjats och vilka spår detta brukandet har avsett, beror på ekonomin. I det samiska kulturlandskapet finns lämningar efter såväl jakt, fiske och insamling som renskötsel.

Men samer har inte bara varit jägare/fiskare eller renskötare. Även nybyggen och småjordbruk hör hemma i detta landskap, liksom samlingslokaler, föreningshus, kapell och kyrkstäder.

Idrott och lek

Samisk idrott bygger på det vardagliga livet. Det är först under de senaste årtiondena som den icke "vardagliga" idrotten börjat få fast mark i den samiska kulturen.

Historiskt sett fanns det många idrottsliga bragdmän och kvinnor som var samer.

Framför allt inom längdskidåkning men även alpint.

Samemästerskapen, som föddes 1948 är öppna för alla från 9 år och uppåt – indelade i olika klasser förstås.

Renen har varit det centrala i utformningen av de samiska lekarna och tävlingarna.

Same-SM arrangerades av Samernas Folkhögskola i Jokkmokk.

Båda mästerskapen kan liknas vi lokala tävlingar. De hade få deltagare utifrån.

1951 arrangerades samemästerskapen i Luleå samtidigt som skid-SM. Hela arrangemanget hade överlåtits till lokala arrangörer utan samiskt inflytande. Det slutade med att mästerskapet mer eller mindre blev en katastrof.

Samerna utnyttjades som ett exotiskt inslag i det stora arrangemanget.

Efter detta tog sameföreningar återigen över arrangemanget efter den modell som Vilhelmina så framgångsrikt visat 1950.

”Samernas skidförbund” som bildats 1948 bytte 1971 namn till Samernas idrottsförbund för att kunna bredda verksamheten till andra idrottsgrenar.

Under senare delen av 70-talet föddes tanken på nordiska samemästerskap efter att samer från Norge framgångsrikt deltagit utom tävlan.

1980 bildades Sámiid Valastallan lihttu – Samernas idrottsförbund. Den samnordiska verksamheten har därefter utvecklats till att gälla både vinter- och sommaridrotter.

1977 arrangeras det första samiska sommarmästerskapet.

Förutom individuell lassokastning testades en ”patrulltävling” med tre-mannalag som innehöll terränglöpning och lassokastning. Några år senare kom mästerskapet att innehålla individuell lassokastning, terränglöpning och stafetter med både löpning och lassokastning.

Fotbollen gör sitt intåg i samiska mästerskapet. På svensk sida var man tidigt igång med en samisk fotbollsturnering som med åren blev en populär folkfest.

Fotbollen blev den idrott som var först med ett samiskt landslag. Premiärmatchen spelades 1985 mot Åland i Mariehamn.

Det första samiska landslaget bestod av spelare från främst Norge och Sverige och på den vägen har det fortsatt.

Norra Finland är ingen större fotbollsregion.

Conifa World Cup är ett VM för minoriteter.

Samemästerskap

Nordiska och svenska samemästerskap arrangeras varje år i både sommar- och vinteridrotter.

Eget fotbollslag

1985 premiärspelade ett samiskt fotbollslandslag mot Åland.

KÄLLA: svt.se, Wikipedia, Facebook

Fotografiets historia

De första kamerorna Den första typen av kamera kallades för camera obscura som betyder mörkt rum.

Camera obscura är också namnet på de enkla lådkameror som på 1500-talet användes av konstnärer för att kunna teckna och måla av saker med centralperspektiv. I en camera obscura släpps ljus in genom ett litet hål för att sedan lysa upp den mörka väggen mitt emot. Bilden som visas i ljuset på den mörka väggen är en upp- och nedvänd bild av den som skiner in genom det lilla hålet.

Fotografi

1777 upptäckte en av 1700-talets mest framstående kemister Carl Wilhelm Scheele att när silversalter utsätts för ljus mörknar de och en svärtning bildas.

C.W. Scheele upptäckte också att blått och violett ljus ger en mörkare svärtning än rött ljus. Vad han inte visste då var att detta skulle komma att bli betydande för utvecklingen av fotografiet.

Den första allmänt kända fotografiska metoden presenterades i augusti 1839 av fransmannen Louis Jacques Mandé Daguerre (1787–1851) i Paris. Metoden hade han tagit fram tillsammans med bortgångne kompanjonen Joseph Nicéphore Niépce som Daguerre hade samarbetat med sedan 1829.

Han tog världen med överraskning.

Få hade föreställt sig möjligheten att kunna frysa tiden och fånga en bild på en kopparplåt.

Vyerna var exakta och detaljrika.

En drygt decimeter stor plåt, jod, kvicksilver och en ljuskänslig hinna med silversalter var grunden för Daguerres fotografiska metod. Varje bild framställdes i ett unikt exemplar. Som kamera använde han en utvecklad form av camera obscura.

Till att börja med var det svårt att fotografera människor och djur. Kameran kunde inte fånga motiv som var i rörelse.

Ljussvaga objektiv och okänsliga kemikalier tvingade fotografen att hålla kameran öppen i tiotals minuter.

I stället avbildades föremål, byggnader och gatuvyer.

Konkurrerande metoder

Daguerre var inte ensam om att utveckla fotografiska metoder. Han hade konkurrenter både inom och utom landet. Den främste var engelsmannen William Henry Fox Talbot (1800–1877).

Talbot hade experimenterat med en metod som byggde på s. k. saltpapper och negativ som kunde kopieras som pappersbilder. En avgörande skillnad mot de principer och material som Daguerre använde.

Den negativa/positiva principen hörde framtiden till och används än i dag inom analog fotografi. Den kallades omväxlande för talbotypi och kalotypi.

Talbot byggde upp en fotoateljé och ett laboratorium i Reading där han bedrev en verksamhet i en för den tiden stor skala.

Alla arbetsmoment utfördes med hjälp av dagsljus.

Talbot skapade ett pappersnegativ på fotografisk väg genom att placera ett klor silver- och silverniträtöverdragat papper i en Camera obscura.

Bilden exponerades sedan i 5 timmar och framkallades sedan i gallusyra och fixerades.

Den pappersbas han använde kallas för saltpapper.

Metoden användes fram till 1855.

Den våta plåten

Våren 1851 presenterade engelsmannen Frederick Scott Archer (1813–1857) en ny metod för att framställa fotografiska negativ, den s. k. kollodiumprocessen.

Det rörde sig om glasnegativ från vilka det gick att kopiera ett önskat antal positiva papperskopior. Det blev nyckeln till fotobranschens expansion under senare delen av 1850-talet.

Metoden kombinerade daguerreotypins detaljrikedom och kalotypins pappersbilder och kom att ersätta båda dessa ursprungliga tekniker.

Kollodium är en klibbig blandning av eter, alkohol och cellulosanitrat som fäster även på den blankaste yta, t. ex glas. Efter att ha doppat den

preparerade glasplåten i ett bad med ljuskänsliga silversalter placerades den i vått tillstånd i kameran.

Fotografen fick arbeta snabbt.

Våtplåten skulle prepareras, läggas i kassett, exponeras, tas ur kassetten, framkallas och fixeras inom loppet av 10–15 minuter. Om plåten hann torka blev den okänslig för ljus och förstörd.

Metoden innebar att fotografen alltid måste ha tillgång till ett mörkrum och användes därför i första hand i fotoateljéer.

Men våtplåten nyttjades också utomhus. För att göra det möjligt byggdes olika typer av transportabla mörkrum, allt från lådor och små tält till stora hästdragna vagnar med inbyggda mörkrum. Metoden användes fram till 1890-talet.

Ambrotypen

1852 uppfann Archer tillsammans med sin kompanjon J. A. Cutting den s. k. ambrotypen, som innebar att en glasplåt med kollodium och silver, preparerades så att den negativa, spegelvända bilden framträdde som positiv direkt då den monteras mot en mörk bakgrund.

Plåten exponerades precis som våtplåten när den fortfarande var våt eftersom den tappade känslighet om den torkade.

Efter att bilden framkallats och fixerats ramades den in i glas. Ambrotypen förväxlas ofta med daguerreotypen då inramningarna är av liknande typ.

Till skillnad från daguerreotypen kan ambrotypen ses i alla vinklar.

Metoden användes fram till 1890-talet.

Ferrotypen

1852 kom ferrotypen, en negativ bild som framträder som positiv på en polerad järnplåt belagd med kolloidum och silver som ljuskänsligt ämne.

Efter fixering lackades plåten för att den skulle få lång hållbarhet.

Bilden var direktpositiv och billigare än ambrotypen och daguerreotypen.

Metoden användes fram till 1930-talet.

Pannotypen

Året efter, 1853 experimenterade man med en annan metod som kom att kallas pannotypie.

En vaxduk beströks med kolloidum och silver och efter exponering uppstod en positiv spegelvänd bild.

Metoden användes till 1865.

Den torra plåten

Att arbeta våtplåt var arbetskrävande och i början på 1870-talet kom en ny typ av negativ. Den brittiske läkaren Richard Leach Maddox (1816-1902) ersatte kolloidum med gelatin som bas för det ljuskänsliga skiktet.

Resultatet blev torra glasnegativ.

Torrplåten gjorde det möjligt att konstruera nya kameratyper och producera negativ i industriell skala.

Det torra glasnegativet

befriade fotograferna från flera tunga arbetsmoment och gav dem en annan rörelsefrihet.

Torrplåtarna kunde köpas färdigbehandlade, exponeras var och när som helst, lagras en tid och framkallas först när det var lämpligt.

Det innebar att all fotografering utomhus kunde ske utan direkt tillgång till mörkrum, en stor lättnad för fotografen under resor och andra typer av uppdrag i det fria.

Dessutom var negativa ljuskänsligare än våtplåtarna, vilket underlättade arbetet i ateljéer och vid fotografering utomhus. Exponeringen kunde nu ske på bråkdelar av en sekund.

Den böjliga filmen

Fotografen tog ytterligare ett steg framåt när amerikanen George Eastman (1854-1932) lanserade rullfilm baserad på genomskinlig celluloid. Den nya typen av negativ blev framöver standard.

Negativremsan spolades upp på rullar i ljustäta förpackningar. Det innebar att fotografen kunde sätta i och ta ut negativa i dagsljus. Det var inte längre nödvändigt att ha tillgång till ett mörkrum.

De kompakta filmrullarna resulterade i enkla, lätta, billiga amatörkameror.

Avsikten var att alla skulle kunna fotografera utan tidigare erfarenhet av fotografi. Framkallning och kopiering sköttes av olika fotomagasin.

Med den nya tekniken spreds fotografin till nya grupper i början av 1900-talet.

Medelklassens familjefotografer fick både råd och möjlighet att fylla sina fotoalbum med egna bilder.

Däremot dröjde det innan den här typen av negativ började användas av yrkesfotografer.

Kvaliteten ansågs inte vara tillräckligt bra.

Cellulosanitratnegativet bakom branden på Svenskt Filmarkiv

1889 uppfanns cellulosanitratnegativet. Negativ på plastbas med gelatinsilver emulsion. Denna typ av fotografier var vanliga fram till 1970-talet och återfinns i stora mängder i våra museisamlingar. Materialet är dessvärre värmekänsligt och kan självantända om det utsätts för stark värme.

Framför allt om det ligger tätt ihop, som på en filmrulle. Det var en nitrat-explosion som orsakade en stor brand på Svenskt Filmarkiv 1941, som förstörde stora delar av den tidiga svenska filmskatten.

Säkerhetsfilm gör entré

1920 uppfanns sedan "Safetyfilmen" negativ, gelatinsilver på acetatbas och 1958 kom sedan estarnegativen, gelatinsilver som är den typ av negativ vi använt oss av fram tills den digitala tekniken tog över.

Färgfotografi

1861 uppfann engelska fysikern JC Maxwell första färgbilden. En positiv färgbild bestående av tre svart/vita negativ exponerade genom 3 olika färgfilter, R, G och B-filter. När de 3 bilderna sedan sammanfördes bildades en färgbild.

De franska bröderna Lumière lyckades 1907 ta fram den första kommersiellt framställda glasplåten för färgfotografi, autokromen.

Autokromen var uppbyggd med ett tunt limskikt som preparerats med ett oregelbundet färggraster.

Rastret bestod av lika delar röda, gröna och blåviolettera infärgade runda potatisstärkelsekorn. Kornen var bara några tusendels millimeter-stora och fördelade så att de inte täckte varandra.

Mellanrummen mellan kornen fylldes med kolpulver.

Ovanpå rastret av färgkorn gjöts en färgkänslig emulsion, där färgbilden skapades.

Autokrommetoden var ledande inom färgfotografi fram till 1930-talet.

3-D bilder med stereoskopi

Fotografins pionjärer insåg tidigt att en kamera med dubbla objektiv kunde ge bilder med djup, stereobilder eller det som idag kallas 3-D.

Bildparet togs samtidigt och fotografierna fästes på kartong.

Bilderna visades i sedan särskilda apparater.

Stereobilder fanns redan på 1840-talet men deras popularitet ökade under hela 1800-talet. Mot slutet av århundradet nåddes en höjdpunkt. Allmänheten ville ha bildande och roande bilder och varje år såldes stereobilder i miljonupplagor.

Stereokamerorna var utrustade med dubbla objektiv för kvadratiska negativformat.

Den laddades med glasplåtar som mätte 8×18 centimeter.

Polaroidfoto

Med polaroidkameran matas bilden ut ur kameran direkt och framkallas på några minuter. Den uppfanns av amerikanen Edwin Land 1948 efter att hans dotter frågat varför hon inte kunde få se bilderna han tagit av henne på en gång.

Polaroidkamerans bilder var inte av särskilt god kvalitet men tekniken fungerade bra i fotoautomater för idkort. Kameran fick dessutom kulturstatus hos en mängd användare.

På 1970-talet kom polaroidkameran för passfoto, körkort och andra ID-handlingar. Ett enda tryck gav 4 bilder och fotografierna framkallades och fixerades på en minut.

Den svenska rymdkameran

Under det andra världskriget fick Victor Hasselblad i uppdrag att skapa kameror till det svenska flygvapnet. Han började tillverka kameror i mindre serier och presenterade 1948 en kamera för civilt bruk, världens första enögda spegelreflexkamera för mellanformat.

Hasselblads kamera blev världskänd när NASA använde den vid den första månlandningen 1969.

Digitalfoto

1990 lanserades den första kommersiellt tillgängliga digitalkameran och den digitala tekniken ersatte snabbt den analoga.

Upplösningen av en digitalkamerabild begränsas ofta av kamerans sensor som omvandlar ljus till elektriska signaler. En sensor består av ljuskänsliga punkter, s. k. pixlar. Sensorn ersätter filmens roll i traditionell fotografering och bilden sparas i ett elektroniskt minne.

Det finns ett uttryck som säger ”kameran ljuger aldrig”.

Men idag kan man göra om ett fotografi med datorns hjälp. Man kan suddas ut saker och lägga till nya.

KÄLLA: tekniskamuseet.se

Ljudinspelning

Ljudinspelning är en process där ljud lagras på någon form av media.

Det vanligaste sättet inom studioinspelningar idag är att spela in med hjälp av en dator. Inom professionella ljudinspelningar är USA ledande.

Det finns även svenska företag som erbjuder detta.

Det första inspelade ljudet man hittat är ifrån 1860 och spelades in av en fransyska som sjunger den franska sången "Au clair de la lune" på en fonograf som uppfanns av Édouard-Léon Scott de Martin.

En av den tidigaste bevarade inspelningen, där man kan höra en röst på svenska, spelades in på en fonograf-rulle 1904 i Bishop Hill i Illinois, USA av Jonas Berggren. Rösten tillhör den svenske emigranten Peter Wickblom (född 1810) som berättar om sin resa över till Amerika.

Inspelningen finns på Migranternas hus i Alfsta i södra Hälsingland, den trakt som Berggren – och jag – kom ifrån.

KÄLLA: Wikipedia, Migrantmuséet på Ol-Andersgården i Alfsta

Filmens historia

Verktyg

Filmens historia börjar lika tidigt som kameran uppfanns.

Det har aldrig funnits en enskild uppfinnare av film till vad vi ser det som idag utan det är en stor grupp med uppfinnare som gjort flera framsteg i tekniken.

Film (format)

Thomas Edison var först med att konstruera 35-millimeters filmrullar som snabbt blev standard inom filmindustrin.

Dessa var gjorda av celluloid och det var en stor nackdel eftersom brandrisken var stor.

Fastnade filmen i projektorn behövde man vara snabb att kapa den eftersom filmen snabbt börjar brinna av lampans värme.

Under tidigt 50-tal valde man att ta bort nitrutfilmen och ersätta med film med acetat istället.

Det nya formatet hade betydligt svårare att brinna, men efter cirka 20-30 år (under dåliga förhållanden) tenderar färgfilmer att blekna.

På 90-talet valde man att göra 35-millimeterskopior på polyesterbas medan negativerna fortfarande har samma standard.

På 50-talet började påbörjade Todd-AO arbetet med att spela in film på 65 millimeter för att sedan släppas

på 70 millimeter. 2.20:1 var standard när det gäller bildförhållande med sfäriska objektivet samt 5 perforeringar, bildfrekvensen låg på 30 bilder per sekund och upp till 6 ljudkanaler kunde finnas på en kopia.

Formatet kom redan 1929 varav första filmen som spelades in var "Mot lyckans land" 1930.

Även filmer som från början är inspelade på 35 millimeter har distribuerats på 70 millimeter.

1963 kom film med 2 perforeringar per bildruta med sfäriskt objektivet, vilket gav ett bildförhållande av cirka 2.33:1. Formatet gav ett billigare alternativ än anamorfisk 35-millimeters, men mindre skarp bild. Flera av Sergio Leones filmer, däribland Den gode, den onde, den fule och Harmonica – en hämnare, filmades i den här tekniken.

Under 60-talet blev det vanligt med 16 millimetersfilm i små och oberoende produktioner, därigenom fick det namnet smalfilm. Formatet hade en högre brusnivå och lägre skärpa än 35 millimeters, men var billigt och enkelt att använda vilket gjorde det populärt bland amatörfilmare.

Det förekom att man även filmade TV-produktioner i 16-millimeter men under 80-talet.

1999 visades Star Wars: Episod I – Det mörka hotet upp på bioografer, den första filmen med digital projicering. Totalt var 2 bioografer i USA utrustade med projektorer som visade upp filmen i digital form vid premiären.

Kameror och objektiv

Thomas Edison konstruerade Kinetoskopet 1888. Kameran spelade in i 46 bilder per sekund och med den höga bildfrekvensen begränsades inspelningarna till 16 sekunder.

Filmerna visades upp i Kinetoskop som fanns på gator och torg.

Den första kameran som man anser vara grunden till den moderna filmkameran var Cinematografen som utvecklades av de franska bröderna Lumière 1895.

Bildfrekvensen låg på 16 bilder per sekund vilket gjorde att man kunde spela in i 50 sekunder på lika mycket film som med Kinetoskopet.

Det var för första gången som man kunde spela in film med stadig bild, bra kontrast och ljusstyrka samt att filmerna sedan visades vilket gjorde det möjligt för flera åskådare att beskåda filmerna samtidigt.

Under stumfilmstiden var bilduppdateringsfrekvensen varierande mellan olika kameror och produktioner, oftast 16-20 bilder per sekund.

För ljudfilm började man spela in i 24 bilder per sekund och det är fortfarande standard. I samband med att ljudspåret lades till på filmkopian innanför perforeringen blev bilden också något smalare, 1.19:1 (istället för tidigare standard 1.33:1), för tidiga ljudfilmer.

1932 sattes standarden för normalbild. En bildruta hade bildförhållandet 1.37:1 vilket krävde 4 perforeringar och var 22x16 millimeter.

1952 bestämde sig filmbolagen för att använda sig av bredare bildförhållanden eftersom många biobesökare vände sig mot tv-marknaden. Vid det första försöket spelade 3 kameror in parallellt bredvid varandra och det skapade en gemensam bred bild, cirka 2.6:1, som visades med 3 projektorer samtidigt. Dock var det mycket dyrt att spela in så och svårt att synkronisera projektorerna.

På 60-talet valde man att spela in på en ensam 70 millimeterskamera och även visa med en projektor för det formatet, vilket var både billigare och enklare samtidigt som bilden blev lika bred och nästan lika skarp.

Året därpå bestämde sig 2 filmbolag för att skapa 2 egna framsteg i bildförhållanden. Det ena valde att spela in film där negativerna blev 1.37:1 som sedan skars ner vertikalt för att bli 1.85:1. Kompositionen var också anpassad för det bildförhållandet. Den första filmen i det formatet var "Mannen från vidderna".

Det andra bolaget valde istället att konstruera ett anamorft objektiv som fångade ett bredare fält på samma yta för att kunna utnyttja hela upplösningen för 35 millimeter.

Formatet hade ett bildförhållande på 2.55:1 där även anamorft objektiv för visning krävdes för att kunna förvränga bilden till dess korrekta bildförhållande.

Den första filmen i det formatet var "Den purpurroda manteln", men det spelades även in en version i 1:37:1.

Tekniken nyttjade från början hela bredden på filmens yta tack vare att ljudet lagrades på magnetspår utanför perforeringen. 1955 kom optiskt ljud där ljudspåren tog upp en del av ytan och gav därigenom ett bildförhållande motsvarande 2.35:1.

Även en svensk variant av tekniken gjordes för Svensk filmindustri. Sången om den eldröda blomman blev den första filmen i det formatet.

1953 kom ett likvärdigt objektiv som snabbt blev ledande i filmindustrin. Den kamerautrustningen används fortfarande i produktioner världen över. Öven här var bildförhållandet 2.35:1 men justerades 1971 till 2.39:1 för att undvika synliga skarvar.

Ljud

Det gjordes flera försök att skapa ljudfilm innan det blev standard. Under tidigt 1900-tal försökte man synkronisera filmen som visades med en grammofonskiva som tillsammans skapade både rörlig bild och ljud. Inga kommersiella filmer gjordes med den tekniken dock. Istället för att synkronisera ett ljudmedium med filmmedium beslöt man sig för att sätta ihop båda till ett och samma format.

Detta gjorde man med hjälp av att lägga till ljudspår på filmremsan.

Ljudet lagrades optiskt bredvid bilden och vid uppspelning användes en optisk avläsare där ljudet baserades på den mängden ljus som flödade genom ljud-spåret.

Den första långfilmen som spelades in i ljud var Jazzsångaren (1927). Ljudet var dock begränsat till några få dialoger och musikframträdanden.

Ett problem med ljudfilm var språken, på stumfilm behövde man endast byta ut mellantexterna för att översätta filmen. Vissa filmer spelades in flera gånger med olika språk men i en del europeiska länder såsom Tyskland och Frankrike blev det vanligare att man dubbade filmer. I Sverige såg man det som ett ekonomiskt problem och valde att översätta filmerna med undertexter eftersom det oftast är 90-95% billigare än en dubbing. Än idag är det vanligt i många europeiska länder att dubba.

Disneys långfilm Fantasia (1940) blev den första filmen i flerkanalsljud. Den använde ett 3-kanalssystem, men p.g.a. brist på biografer med stöd för tekniken visades filmen med monospår fram till 1956 då den restaurerades. Under 50-talet började man mixa och bearbeta ljudet på magnetband, vilket i jämförelse mot optiskt ljud hade betydligt mindre brus och bättre frekvensrespons men hade nackdelen att man inte kunde se ljudet på det sättet man kan med optiskt när man arbetar med det.

Visningskopior

Magnetspår för 4 kanaler förekom och på 70 millimeters var 6-kanaligt magnetspår standard.

1965 började ett företag i London utveckla en brusreduceringsprocessor som användes först 1971 till Stanley

Kubricks film *A Clockwork Orange*. Brusreduceringen gjorde ljudet rikare och mer centrerat, trots att inspelningarna fortfarande gjordes i mono. 1975 kom ny teknik som innehöll 2 optiska ljudspår istället för 1. Under 80-talet kom en teknik där ljudspåret lagrades i 2 kanaler för att sedan avkodas till 4 diskreta kanaler vid visning. Under början av 90-talet kom digitala ljudformat att bli standardiserade för biofilm.

Ett digitalsystem nyttjade utrymmet utanför perforeringen för 8 ljudkanaler. Formatet blev aldrig någon hit. I samma veva introducerades en teknik som ursprungligen använde 6 kanaler varav en av dem för bashögtalaren och ljudspåret låg lagrat mellan perforeringarna.

Den första långfilmen med tekniken var *Batman Returns* (1992). Året därpå kom ett tekniskt sett snarlikt system, men vid biografvisning lagrades ljudspåret på CD-skivor.

På visningskopian fanns tidskoder mellan bilden och det optiska ljudspåret som användes för att synkronisera ljud och bild. Spielbergs "*Jurassic Park*" (1993) var den första långfilmen i tekniken.

Färg och svartvitt

En vanlig uppfattning är att äldre filmer är svartvita, men sanningen är inte riktigt så enkel. Redan 1903 infördes en teknik där färger ritades på filmen för hand efter framkallning. På 1910-talet förekom att man gjorde färgtint och färgtoner. Tintning var

att ha filmen i en färgvätska som gjorde att hela gråskalan ersattes med den specifika färgen.

Vid toning användes en process som inverterade silversalterna i filmen och därefter blev enbart svärtan, låg- och mellandagrar tonade mot den specifika färgen med högdagrar och vitt fortfarande var svartvita.

1906 kom i England det första lyckade försöket att skapa färgfilm. Det var en färgblandning av rött och grönt som användes för att få skapa färgskala. "*A Visit to the Sea Side*" (1908) var den första produktionen i tekniken.

1914 grundades en teknik av Daniel Frost Comstock, Hebert T. Kalmus och W. Burton Wescott som oftast anses vara de största pionjärerna inom färgfilmen. Det var först 1917 som de började samarbeta med filmindustrin och den första filmen som spelades in var *The Gulf Between*, gjord samma år. Det är också den enda av deras filmer som använder endast 2 primärfärger (rött och grönt).

Alla deras övriga produktioner har använt sig av rött, grönt och blått.

Den första svenska färgfilmen var "*Klockorna i Gamla Sta'n*" (1946), då användes ett tvåfärgssystem.

1950 kom en teknik som enbart använde en filmremsa för alla 3 primärfärgerna, till skillnad från det föregående där det ingående ljuset delades upp i en prisma och därefter fångades på 3 filmremsor.

Johan Nyberg

Född den 20 augusti 1801 i Nyland, Kramfors kommun, Ytterlännäs socken, Västernorrlands län, död den 26 juni 1875 i Bollstabruk, Ytterlännäs socken, Västernorrlands län.

Svensk sjökaptten, trävaruhandlare, skeppsredare och sågverksägare.

Johan Nyberg avlade sjökaptens-examen vid navigationsskolan i Härnösand. Därefter arbetade han som befäl på fartyg som fraktade trävaror från sågverken i Ångermanland. Snart gick han dock i land och började bedriva handel med trävaror.

Han gav sig även in i själva produktionen. Bl. a. förvärvade Nyberg sågverket i Brynge vid Nätraån och byggde dessutom ett nytt sågverk i det närbelägna Fors. Dessa vattensågar utvecklades senare till ett skogsindustribolag.

Johannisbergs herrgård i Bollstabruk.

Vid mitten av 1800-talet köpte Johan Nyberg två hemman i Bollsta och etablerade ett skeppsvarv vid Bollstafjärden. Här byggde han flera fartyg, bland andra briggen Lisette och skeppen Atlantic, Weidenhielm och Carl XV.

Fartygen användes inom den egna rörelsen för transport av trävaror till bl. a. England, Frankrike, Portugal och Spanien. För att utnyttja återfärdena importerade han salt, råg, korn, mjöl och ärter som såldes vidare till grosshandlare på hemmaplan.

Johan Nyberg gjorde sig en avsevärd förmögenhet. Han fick inga barn, och efter hans död donerades stora summor till underhåll av Ytterlännäs gamla kyrka, till försköning av Härnösands stad, till byggande av ett fattighus i Ytterlännäs socken, till anställning av en läkare i hembygden samt till 2 frisängar vid Härnösands lasarett. Sammanlagt var donationen på 300 000 kronor.

På ett av sina hemman i Bollsta byggde Johan Nyberg i slutet av 1840-talet herrgården Johannisberg och bosatte sig där. Efter hans död övertogs egendomen av fostersonen och brorsonen Nils Jonas Nyberg. Så småningom inköptes huvudbyggnaden och den omgivande parken av Ytterlännäs kommun och användes från och med slutet av 1920-talet som kommunalkontor. Den högre folkskolan hade också sina lokaler där under många år. I Johannisbergs norra flygel höll Ytterlännäs församlings pastorsexpedition till.

Ett svenskt ångfartyg som under början av 1900-talet trafikerade Norrlandskusten hette Johan Nyberg och var troligen uppkallat efter sjökapttenen. Fartyget förliste den 20 maj 1915 utanför Långron i Nordmalings kommun.

Johan Nybergs väg ligger vid Härnösands gymnasium.

KÄLLA: Wikipedia

Visste du att...

Nerver kan växa ihop, men inte de i ryggmärgen som gör oss förlamade.

För lite varmvattenanvändning kan vara skäl för uppsägning. Det vittnar om att lägenheten behövs bättre av någon annan.

Höga kustvattenbron har Sveriges längsta brospann, 1210 meter.

Man tror att namnet grapefrukt kommer av att de växer i klasar på ett träd, liksom vindruvor (grapes på engelska).

KÄLLA: Podden Nyfiken på av Kristin Kaspersen med Niclas Rodhborn, loc.gov

Neuropsykiatri

NeuroPsykiatriska Funktionsnedsättningar (NPF)

I Sverige används neuropsykiatri främst om psykiatri inriktad mot en grupp diagnoser som vanligen ställs i barndomen, ofta kallade neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF).

Cirka 10% av befolkningen har någon form av NPF.

En är ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder, uppmärksamhetsunderskotts- och hyperaktivitetsstörning).

Tidigare förkortningar som jag känner till är MBD (Minimal Brain Dysfunction/Disorder, minimal hjärndysfunktion/-störning) och DAMP (Dysfunktion vad gäller Aktivitetskontroll, Motorisk kontroll och/eller Perception). Vidare finns autismspektrumstörningar (Autism Spectrum Disorder, ASD), Tourettes syndrom, språkstörning, dyslexi (läs- och skrivsvårigheter), dyskalkyli (svårigheter att räkna och förstå siffror), motoriska problem samt tics.

ADD (Attention Deficit Disorder, uppmärksamhetsunderskottsstörning) togs formellt bort 1987. Man kallar det istället ADHD utan hyperaktivitet.

Kombinationer av NPF-diagnoser är vanligt. Det medför ofta att svårigheter förstärks.

Svårigheter vid NPF

Kognition är en samlingsterm för de mentala processer, normalt viljestyrda, som handlar om kunskap, tänkande och information.

Våra kognitiva funktioner visar sig i det mesta vi gör – i hur vi kommunicerar, hanterar känslor och fattar beslut. De innefattar språkliga och motoriska färdigheter, samt hur vi lär oss. Personer med NPF har en annorlunda kognition.

Kognition visar sig i perception (över- eller underkänslighet för sinnesintryck, t. ex. ljud, ljus och lukter. En annorlunda perception kan göra att mycket fokus och energi går åt att tolka, sälla bland och hantera sinnesintrycken.) och verkställande funktioner (gör att vi kan ta initiativ, fokusera, planera, organisera).

Den omgivande miljön har därför stor inverkan på koncentration och lärande/arbetsförmåga. Planera och organisera sitt arbete, hålla uppmärksamheten, styra sina impulser, förstå tid och vara en fungerande del i det sociala sammanhanget.

Vid NPF är dock de verkställande funktionerna ofta svaga eller utvecklade, vilket kan ge svårigheter att reglera känslor, samt att organisera, planera och genomföra och avsluta uppgifter.

Svårigheterna kan förändras över tid och variera i olika miljöer. NPF-diagnoser beskriver generella utmaningar.

Anpassning av miljö och metoder vid NPF

En trygg miljö är avgörande för att personer med NPF ska kunna nå sin fulla potential.

Trygghet skapas genom att personal bygger tillitsfulla och långsiktiga relationer. I arbetet med relationerna ansvarar personalen för dess kvalitet.

För personer inom NPF är det särskilt viktigt att få känna sig delaktiga och lyssnade på och att ha möjlighet att påverka sin situation.

Ovisshet om vad som förväntas eller vad som ska hända under dagen kan orsaka stress. Genom att tydliggöra kan man stödja de kognitiva funktionerna och minska stressen. Alla behöver vara trygga med vad som ska hända, hur länge det pågår, med vem – och vad som händer efteråt.

Ett sätt att tydliggöra är att erbjuda visuellt stöd. Det kan handla om schema över dagen eller aktiviteten, bilder som förstärker eller innehåll, begreppslistor eller formelsamlingar för minnet.

Dopamin Nyckelspelaren i hjärnans belöningssystem

Dopamin jobbar hårt i det tysta för att mänskligheten ska överleva. Utan denna livsviktiga signalsubstans hade vi varken förökat oss eller orkat leta mat. Men dopaminsystem som kommer i obalans kan också ställa till stora problem och bl. a. orsaka psykisk ohälsa.

Vårt nervsystem består av ett komplicerat nätverk, med små mellanrum mellan varje nervcell. Därför är vi fullständigt beroende av kroppens kemiska budbärare, signalsubstanserna, för att kunna fungera. Sättet att överföra information kan liknas vid flaskpost som hjälper cellerna att kommunicera, istället för att bara vara isolerade öar.

Så här fungerar det: En nervcell släpper iväg sina signalsubstanser, de tar sig över gapet för att fästa sig på särskilda mottagarmolekyler på närmaste nervcell, vars signalmolekyler i sin tur frisläpps och påverkar nästa nervcell i kedjan. På det sättet vandrar ständigt impulser till och från hjärnan, för att styra allt som gör oss till levande varelser.

Obalans leder till problem

När samspelet fungerar som det är tänkt mellan de olika signalsubstanserna i hjärnan mår vi bra. Men ett obalanserat system leder till problem, alltifrån vaga olustkänslor till svåra sjukdomar. Dopamin är en av våra

allra viktigaste signalsubstanser och många moderna behandlingsmetoder vid psykisk ohälsa strävar efter att få dessa system i bättre balans.

ADHD-läkemedel ökar t. ex. mängden av dopamin i hjärnan, medan antipsykotisk medicin verkar tvärtom och blockerar effekten av dopamin.

Forskarna trodde länge att dopamin endast fungerade som förstadium till 2 andra signalsubstanser, noradrenalin och adrenalin.

Men banbrytande svensk forskning ledd av Arvid Carlsson avslöjade att dopamin i sig själv är en viktig signalsubstans.

Fynden ledde ända fram till ett Nobelpris och banade väg för revolutionerande nya behandlingar mot bl. a. Parkinsons sjukdom, depression och ångestsjukdom.

Dopamin har nämligen stor betydelse både för den fysiska och psykiska hälsan och påverkar t. ex. beteende, viljestyrda rörelser, sömn, koncentration och inlärning.

Det är bara effekterna som rör hjärnan och nervsystemet, dopamin påverkar även njurar och hjärta.

Kemiskt ansvar för humöret

Dopamin bär också det kemiska ansvaret för vårt humör, eftersom det spelar en nyckelroll för att skapa känslor som vällust och motivation via vårt belöningssystem i hjärnan.

Detta belöningssystem har inte utvecklats för att göra våra liv mysigare. Det rör sig om ren överlevnad.

Fortplantning, att äta att röra på sig, att bibehålla kroppstemperaturen. Om vi mår bra av dessa basala aktiviteter ökar chansen för människosläktet att bestå.

När dopaminet flödar från hjärnans belöningssystem stimuleras särskilda mottagarmolekyler på andra nervceller som får oss att njuta. Det gör att vi aktivt anstränger oss för att få uppleva den behagliga känslan igen. Hjärnan belönar oss också med en dos dopamin när vi har löst en svår uppgift.

Medaljens baksida är att belöningssystemet även kickar igång njutning som är skadlig i längden. Alkohol, nikotin och andra beroendeframkallande droger ger ofta en kraftig frisättning av dopamin, liksom spelmissbruk och onyttigt mat.

Lägre aktivitet vid ADHD

Det har nu gått långt mer än 50 år sedan Arvid Carlssons stora upptäckt. Ända sedan dess har det forskats intensivt om dopaminets effekter.

Det har bl. a. lett till kunskap om att dopaminaktiviteten är lägre hos personer med ADHD, vilket tros kunna förklara symtom som koncentrationssvårigheter och låg impuls kontroll. Belöningssystemet hos en person med ADHD verkar också sparka igång mycket fortare än hos andra, bara för att följas av snabbt sjunkande dopaminnivåer.

Bieffekter

Idag vet vi också att de olika delarna av dopaminsystemet är tätt sammankopplade.

Därför kan humöret påverkas när man egentligen försöker förbättra rörelseförmågan vid Parkinsons sjukdom och på samma sätt kan psykiatriska mediciner ge biverkningar i form av ofrivilliga rörelser.

Förhoppningsvis kan ny kunskap i framtiden leda till ännu bättre behandlingar med mindre oönskade effekter.

Ovetenskaplig hjälp

Det finns också många – mer eller mindre vetenskapliga – råd för att hjälpa det egna dopaminsystemet på egen hand. Som att minnesträna, motionera, meditera samt minska på fett i kosten till förmån för magert protein, tips som i lagom mängd garanterat är utan biverkningar.

ADHD-medicin vid missbruk

Att ta ADHD-medicin – särskilt vissa sorter – om man är/har varit missbrukare (främst kokain och amfetamin) kan rasera flera års arbete för drogfrihet, då preparaten liknar varandra och medicinen kan överdoseras eller få samma effekt som ovan nämnda preparat.

KÄLLA: En beroendepodd, spsm.se,
svtplay.se, socialstyrelsen.se, ki.se,
1177.se, lakemedelsboken.se,
hjärnfonden.se, specialnest.se,
diva-portal.org

Serotonin

Serotonin är liksom dopamin en signalsubstans, som syntetiseras i kroppen från den essentiella aminosyran tryptofan, genom reaktioner med enzym. Serotonin tillhör liksom dopamin, noradrenalin och adrenalin gruppen monoaminer.

De bildas via likartade metabola syntesvägar, genom en särskild reaktion.

Serotonin utnyttjas i flera olika distinkta system i människokroppen. Bl. a. är serotonin både vanlig och viktig i hjärnan och mag-tarmkanalen, men har även uppgifter i blodcirkulationen där den bl. a. har förmåga att klumpa ihop trombocyter vid sår-läkning. Av allt serotonin i kroppen finns 90% i mag-tarmsystemet.

I centrala nervsystemet (CNS) finns serotonin främst i flera basala strukturer i hjärnbryggan (pons). Dessa celler skickar ut sina nervändar till i stort sett hela hjärnan, inklusive lillhjärnan, samt ryggmärgen.

Serotonin binder till 14 olika receptorer. Alla är G-proteinkopplade utom en, som är kopplad till en jonkanal.

Mångfalden av receptorer bidrar till att serotonin kan ha olika effekt beroende på koncentration och vilken receptor som finns där serotoninet frisätts.

Alkohols inverkan

Alkohol ökar tillfälligt mängden serotonin, som bl. a. är inblandat i sömn, vakenhet, aggressivitet, impulsivitet, aptit och sexuell lust.

Serotonin har fått mycket uppmärksamhet tack vare monoaminteorin, som säger att många typer av psykiatriska åkommor har sin grund i en störning i balansen av dessa signal-substanser.

Bl. a. klinisk depression anses bero på en störd balans i serotoninssystemet, men även i noradrenalinsystemet.

Det finns idag många olika läkemedel som på konstgjord väg höjer serotoninhalten i hjärnan och i många fall lindras depressionen genom att balansen normaliseras.

Depression beror dock inte endast på obalans i serotoninssystemet.

KÄLLA: Wikipedia

Efterforskning av försvunna personer

Polisens arbete

Varje år genomför polisen minst 300 räddningsinsatser för att söka efter personer som försvunnit under sådana omständigheter att det finns farhågor för att deras liv eller hälsa är utsatt för allvarlig fara.

Under insatsen då polisen söker efter den försvunna personen bedömer en räddningsledare (som alltid är en polis när det gäller försvunna personer) vilka polisiära resurser som behövs vid sökandet, t. ex. hundar, hästar, helikoptrar, motorcyklar och båtar.

Polisen kan vid behov även ta hjälp av polisens insatsresurser eller andra myndigheter och organisationer, t. ex. Försvarsmakten.

Polisen samlar information om den försvunna personen och tar fram en individuell profil. Den hjälper polisen att söka på rätt sätt och på rättplats.

Effektiv sökmetod

Polisens arbetsmetod Efterforskning av försvunna personer (EFP) bygger på Managing Search Operations (MSO), en arbetsmetod utvecklad i Nordamerika och Storbritannien. Svensk polis har lagt till de fysiska och psykiska faktorer som påverkar hur en försvunnen person upplever och hanterar situationen.

Utifrån dessa fakta har polisen skapat effektiva sökmetoder.

Missing people

Missing People Sweden är en ideell organisation som hjälper anhöriga och polis med att publicera efterlysningar och arrangera sökinsatser efter försvunna personer.

Varje år polisanmäls närmare 26 000 personer som försvunna i Sverige.

I flera andra länder finns polisenheter som helt inriktar sig på försvunna personer.

KÄLLA: polisen.se, missingpeople.se, missingpersonsunits.gov.au

Elektricitetens historia

KÄLLA: tekniskamuseet.se

Sveriges första elverk öppnade i Göteborg 1884.

Även på landsbygden byggdes elverk och 1893 fanns 100 elektriska anläggningar i Sverige. Det var främst industrin som använde sig av elkraft. I hemmen var fotogenlampan den billigaste och vanligaste typen av belysning fram till 1910-talet.

Därefter och ända in på åtminstone 1990-talet hotades elförsörjningen av blåst och snö som förstörde ledningar på stolpar i luften.

Numera är ledningarna nedgrävda i marken och det stora problemet har istället blivit avgrävda kablar vid grävarbeten.

Hispania, Hispaniola, Iberiska halvön

Hispania är det latinska namnet på Iberiska halvön.

Iberiska halvön (spanska och portugisiska: Península Ibérica), eller Pyreneiska halvön, är en halvö i sydvästra Europa, bestående av de självständiga staterna Spanien, Portugal och Andorra, det brittiska territoriet Gibraltar och en del av det franska departementet Pyrénées-Orientales. Halvön är, med en areal av 583 254 km², den näst största i Europa efter Skandinaviska halvön.

Halvön avgränsas mot syd och öst av Medelhavet och mot väst och norr av Atlanten. I nordöst bildar bergskedjan Pyrenéerna gräns mot Frankrike. Längst i söder separerar Gibraltar sund halvön från Afrika (Marocko) och spanska exklaven Ceuta.

Namnet ”iberiska” kommer av ibererna, ett folkslag som bodde på halvön innan den införlivades med Romarriket.

Namnet ”pyreneiska” kommer av Pyrene, en nymf i den grekiska mytologin.

Runt år 711 invaderades hela Iberiska halvön av morer, som kom från Nordafrika och inom 2 år kontrollerade hela Iberiska halvön.

Morerna har präglat särskilt Spaniens kultur och lämnade många kulturella minnesavtryck i Spanien, som t. ex. Alhambra.

Länder

Spanien

Portugal

Andorra

Gibraltar – ett av Storbritanniens utomeuropeiska territorier

Frankrike

Hispaniola (franska. Spanska: La Española) är en ö tillhörande ögruppen Stora Antillerna i Västindien.

Ön är politiskt uppdelad i 2 stater: Haiti (västra tredjedelen) och Dominikanska republiken (östra delen).

Hispaniola är den näst största ön i Västindien, efter Kuba, med en yta på 77 900 km².

Vindruvor

KÄLLA: Wikipedia, svd.se

På engelska heter vindruvor grapes.

Det tyska ordet Weintrauben är en rak översättning av det svenska ordet (eller troligtvis tvärtom).

På franska heter det raisins, vilket även är det engelska ordet för ...

Russin

Russin är torkade vindruvor.

Även om bruna russin är det allra vanligaste så finns det även ljusa. De säljs ofta på marknader, i utländska butiker eller på speciella avdelningar i välsorterade matbutiker.

Vin

För att framställa en flaska vin går det åt cirka 600-800 druvor.

Eller motsvarande 1,2-1,5 kilo druvor per färdig flaska vin.

Druvjuice får man genom att krossa och blanda druvor till en vätska.

Alkoholen i vin kommer från sockret i vindruvorna (se sista stycket).

För att få vin helt alkoholfritt tar man dem innan de mognat klart. Det finns svenskt, helt alkoholfritt vin.

Sockret i druvjuice gör att det kan jäsas och göras till vin, konjak eller vinäger.

Champagne är mousserande vin eller rosévin från vindistriktet Champagne i norra Frankrike, med orterna Reims och Épernay som huvudorter för produktionen.

Det är vanligt att namnet Champagne används i plagierande syfte för att marknadsföra mousserande vin från andra platser i världen.

Vintrampets sista utpost

Portugal säger sig vara det enda vindodlarland där man fortfarande trampar druvor under vinskörden.

Det påstås att endast de bara fötterna krossar skalen men inte kärnorna, men de som gått över till andra pressar tror inte på det. I Dourodalen använder man sig ändå här och var av vint-rampning.

Granitkaren är 5x6 meter och en knapp halvmeter djupa. Man trampar 4x50 minuter.

Startkt sursaftdoftande druvgegga upp över knäna är det som väntar den som ska trampa, så shorts är att rekommendera. Innan trampning får man sticka ner fötterna i ett kar för "desinfektion".

Druvbadet är ljumt och kladdigt, som att kliva omkring i mycket lös sylt.

Vana trampare kan ses i armkrok trampa rytmiskt under ljudlig sång.

De rör inte en min, vänder blad i boken eller ringer ett nytt samtal. Tur att de i alla fall får hyggligt bra betalt.

I relationsdokusåpan Värsta pojkvans-akademin på Kanal 5 2011 trampade deltagarna vin.

Skicka sms eller ringa?

Ryggar du tillbaka så fort någon ringer dig?

Ska man skicka ett sms eller ringa först?

Är du en som ringer först innan du messar? Då ska du sluta med det.

Det är helt klart bättre att sms:a, än att ringa, den du söker. Det har att göra med att man inte ska "förvänta sig att oanmälda samtal ska besvaras", detta för att folk kan frukta att oväntade samtal innebär dåliga nyheter. Dessutom kan telefonsamtal skapa stress.

Om du mot förmodan ringer ändå och hör telefonsvararen ska du lägga på och skicka ett sms i stället för att tala in ett meddelande. Röstmeddelanden har nämligen en tendens att vara osammanhängande. Dessutom – ring inte upp om och om igen då det kan "höja blodtrycket" hos den du söker.

Då är det bäst att ringa

Telefonanvändning ser annorlunda ut i dag jämfört med förr i tiden. Det är ett frivilligt val att svara i telefonen i dag till skillnad från förr då vi sprang till den fasta telefonen för att svara eftersom vi inte visste vem som ringde. En annan ny förändring som visar på detta är att vi numera har våra mobiler på ljudlöst.

Det finns dock situationer där ett telefonsamtal kan vara att föredra. Om du ska beklaga sorgen.

Ett kondoleansmeddelande kommer att bli mycket mer uppskattat om du lyfter luren och låter din röst uttrycka sympati.

Sammanfattning

Sms:a innan du ringer, det är den nya normen.

Förvänta dig inte att oväntade samtal blir besvarade, om det inte är så att du ringer någon från den äldre generationen.

Ring inte gång på gång om personen inte svarar.

Om du ringer och ingen svarar – skicka ett kort förklarande sms om varför du söker personen.

Ha alltid i åtanke att andra människor kan tycka att ditt telefonsamtal är alarmerande.

Tänk på att folk inte alltid uppskattar att du ringer.

Var tolerant för äldre människors mobilanvändande.

Undvik att "multitaska" när du ringer och koncentrera dig på samtalet.

Håll samtalet för dig själv och använd hörlurar när du vistas bland folk.

Kom ihåg att det finns olika tillfällen där det är bäst att få höra en mänsklig röst.

KÄLLA: livsstil.se

”Förlorad” kontinent hittad i Sydostasien

KÄLLA: aftonbladet.se

Delar av Argoland är utspridda runt Indonesien och Myanmar. Som tropiska öar nära Waigeo i Indonesien.

Kontinenten bröts loss från Australien för cirka 155 miljoner år sedan.

Sedan försvann den norrut mot Sydostasien.

Nu har forskare hittat den ”förlorade kontinenten”.

Mysteriet med vad som hände kontinenten har slutligen lösts efter att forskare upptäckt spår av landmassan och sparat den tillbaka.

Det blev en uppslitande skilsmässa från västra Australien för kontinenten på drift, Argoland.

Tektoniska krafter sträckte ut landmassan och sköt i väg den från Australien innan den bröts upp över Sydostasien, enligt en ny studie.

Forskare har länge vetat att landmassan bröts loss, tack vare geologiska bevis i en djupshavsgrav – Argo.

Till skillnad från Indien, som bröts loss från superkontinenten Gondwana för 120 miljoner år sedan och som fortfarande har samma intakta landmassa i dag, delade Argoland upp i olika delar. Först nu har forskarna upptäckt var delarna hamnade.

Enligt forskare vid Earth sciences vid Utchechtuniversitetet i

Nederländerna visste man att det skulle vara någonstans norr om Australien, så man förväntade sig att hitta det i Sydostasien.

Delar av Argoland är utspridda runt Indonesien och Myanmar, men när forskarna försökte återskapa Argoland av fragmenten passade inget ihop.

Biologisk mångfald

Först när forskarna började i andra änden och spårade Argolanddelarna baklänges istället upptäckte man lämningar av små hav som är cirka 200 miljoner år gamla.

Dessa hav låg sannolikt bakom de tektoniska krafter som sträckte ut och spräckte Argoland innan den 5 000 kilometer långa landmassan bröts loss.

Den processen pågick under 50–60 miljoner år. Man förlorade inte en kontinent, den var redan väldigt långsträckt och fragmenterad.

När uppbrutna delar av Argoland kolliderade med landmassor i Sydostasien skapade de också den biologiska mångfald i området som kan ses i dag.

PAPPER OCH STYGN

